
Ivica Žižić

ŽALOVANJE I OBREDNO SLAVLJENJE

Liturgija pred iskustvom žalovanja i traganja za utjehom

Mourning and celebration of funeral rites.

Liturgy and the experience of grieving and seeking solace

UDK: 159.942.4-051:234.2:264-75

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 6/2011.

Sažetak

Članak tematizira žalovanje u redu obrednoga slavlja. Raščlanjujući kroz tri uzajamno povezana segmenta odabranu temu, na temelju antropološko-kulturnog i religijskog pristupa, autor uvodi u teološko razmatranje žalovanja u okviru liturgijskoga slavlja sprovoda. Riječ je o širem sagledavanju kulturnih preobrazbi koji u kontekstu suvremene kulture upućuju brojne otvorene izazove tradicionalnoj simboličko-religijskoj elaboraciji žalovanja. Drugi dio ovoga rada – ‘Obredno oplakivanje prijelaza: rituali žalovanja’ – bavi se teorijskom rekonstrukcijom simboličkog ustroja sprovodnih obrednosti te kraćom analizom vlastitosti rituala žalovanja. U trećem dijelu, autor pokušava na temelju prethodno formiranih spoznaja orisati kontekstualnu teologiju žalovanja i obrednog slavljenja u redu slavlja Pashalnog Otajstva. Radi se o iščitavanju iskustava kršćanskog žalovanja i nadanja u svjetlu obrednih simbola te o pokušaju da se s teološko-pastoralnog gledišta naznače barem osnovni motivi sprovodne liturgije kao geste utjehe i nade u vjeri. Vodeći se hermeneutičkim načelom liturgije “per ritus et praeces” (SC, 48) (‘kroz obrede i molitve’), autor obrazlaže teološke, pastoralne i obredne vidove Reda sprovoda, s posebnim osvrtom na ‘geste i simbole’ kao i na neke teološke vidove istaknute u euhološkim tekstovima. U zaključnim razmišljanjima autor ukazuje na ulogu simbola i gesta u procesu žalovanja obrazlažući kako je liturgijsko slavlje izravan odgovor kršćanske zajednice na stanje pogođenosti i žalosti. Liturgija biva simbol vjere, jer je mjesto preobrazbe iskustva žalovanja u pashalnu vjeru. Kao ‘otajstveni pathos’

liturgija postaje životni prostor utjehe u vjeri te znak eshatološke upravljenosti Kristove Crkve.

Ključne riječi: žalovanje/oplakivanje, obredno slavljenje, smrt, utjeha, sprovod, geste i simboli, pashalno Otajstvo, vjera.

UVOD

Čovjekova povijest bila je i ostaje povijest žalovanja i traganja za utjehom, povijest obrednog slavljenja i sjećanja, povijest nadanja. Živa vjera u Pashalno Otajstvo u obzoru kršćanskog obrednog slavljenja središnje je mjesto gdje Kristovi vjernici žive iskustva žalovanja i nadanja, gdje preporučuju i mole za svoje pokojne te slave *vjeru u uskrsnuće*. Dok je stoljećima liturgijsko slavlje vjere bivalo okriljem graničnih situacija pogođenost tugom, smrću, te je otvaralo obzorje nade, suvremeno doba donijelo je ne samo novo lice čovjekova življenja, nego i novo shvaćanje i doživljavanje njegova umiranja, nov način suočavanja sa smrću i oproštaja od pokojnika. Nekoć je smrt bila 'vidljiva', a žalovanje i tješjenje događali su se upravo u krilu obreda i drugih pobožnosti, dakle, u kontekstu tradicije i zajednice vjere. Obred je imao funkciju preobrazbe ljudskih iskustava. On je zahvaćao duboko u stanje zatečenosti i pogođenosti, inicirajući ta iskustva u proces vjere i nade.¹ U obredu se živjela solidarnost i zajedništvo, blizina i utjeha. Obred je bio sastavni dio procesa žalovanja i tješjenja u okrilju vjere. Suvremeno doba donijelo je pak iskorak iz «svijeta obreda» u «svijet ovostranoga». Psihoanalitičari su među prvima uočili samotnost smrti u moderno doba. Aldo Carotenuto kategorički tvrdi: «danas pred smrću čovjek je ostao sam, apsolutno sam».² I žalovanje je doživjelo radikalne promjene. Poput svih drugih čovjekovih simboličkih osmišljavanja zbilje, ono je ostalo lišeno arhetipskih *simbola* prijelaza, te se pretvorilo u dramatičnu pogođenost, u samotno traganje za utjehom, u nejasnu slutnju onostranosti. Posred svijeta uronjenog u duh svjetovnosti mnoštvo «vidljivih znakova» govore o potisnuću religioznoga

¹ Zanimljiv pokušaj iščitavanja «povijesti vjere» u perspektivi sprovednoga obreda dao je P. C. Jupp, «Religious Perspectives on the Afterlife: Origin, Development and Funeral Rituals in the Christian Tradition», u: Aa. Vv. *Death Rites and Rights*, Hart Publishing, Portland 2007., 95-116.

² A. Carotenuto, *L'eclissi dello sguardo*, Bompiani, Milano 1997., 2.

oblika žalovanja, te o traganju za novim izričajima, neovisnima o tradicijama i zajednicama. Žalovanje je naime uvijek bilo bitno vezano uz obredno slavljenje, a obred je bio duboko utisnut u ljudsko življenje.³ Danas se događa nešto posve drugo: *pored* religijskih obrednosti i običaja (a ponekad i *posred* istih), sve više su uočljivi neki drugi simboli i oblici komuniciranja iskustva ožalošćenosti i sjećanja na preminule.

Rečeni motivi dovoljan su razlog da se razmotri suodnos između žalovanja i obrednog slavljenja i da se na temelju antropološko-kulturnog pregleda suvremenih oblika žalovanja, sjećanja i slavljenja te religijskog pristupa sprovednoj obrednosti, razmotri kršćansko obredno slavlje kao gesta utjehe u krilu pashalne vjere. Da bismo mogli pravilno razumjeti simboličku dinamiku žalovanja i obrednog slavljenja najprije ćemo pokušati ukratko kontekstualizirati temu u okvir suvremene kulture. U drugome dijelu će biti podrobnije riječi o vlastitostima rituala žalovanja. Treći dio – *Od žalosti do slavlja – od utjehe do vjere: slike i simboli kršćanskoga svetkovanja Otajstva* – pokušava na temelju pastoralnih i liturgijskih kriterija pružiti teološko tumačenje žalovanja i gesta utjehe u sklopu liturgijskoga slavlja sprovoda.

1. OBREDI UTJEHE: SLIKE I SIMBOLI ŽALOVANJA U SUVREMENOSTI

Današnje društvo ima složen, štoviše, kontroverzan stav prema umiranju, žalovanju kao i obrednoj komunikaciji. Taj neobično slojevit odnos u isti mah se skriva i otkriva u specifičnim simbolikama kojima su obilježeni javni i privatni prostori, načini ophođenja kako prema mrtvima tako i među živima, mjesta i vremena utisnuta u kolektivnu i individualnu svijest i povijest. Ako je smrt danas potisnuta na margine društva, u specijalizirane ustanove i bolnice, ako je ona izgubila “pravo na javnost” posebno u svijetu grada, upravo u tom kontekstu nastupa neobično živo produciranje simbola žalovanja i utjehe.

³ O tome na iscrpan način progovara antropološka studija o pogrebima Richarda Huntingtona i Petera Metcalfa (*Celebrazioni della morte. Antropologia dei riti funerari*, Il Mulino 1985.). Vidi također: W. Fuchs, *Le immagini della morte nella società moderna*, Einaudi, Torino 1973., E. Kubler-Ross, *La morte e il morire*, Cittadella, Assisi 1973., Sh. B. Nuland, *Come moriamo. Riflessioni sull'ultimo capitolo della vita*, Mondadori, Milano, 1995.

Klasična mjesta kolektivnoga sjećanja dobro poznajemo: spomenici (osobito 'oltar Domovini' ili 'neznanom junaku' različita spomen-obilježja itd.) su vidna mjesta gdje se oblikuje simbolički stav poštovanja prema prošlim događajima koji su odredili povijest i nastavljaju biti žarišta kolektivnih značenja. To su mjesta zajedničkoga spomena, mjesta štovanja žrtve i velikodušnosti, mjesta gdje je žalovanje preobraženo u ponos i sjećanje. Zato su spomenici zalag očuvanja identiteta. Oni su javna mjesta kolektivnoga priznanja i kolektivne identifikacije.⁴ Kao takvi, spomenici se ugrađuju u živo sjećanje da bi ostali živi čimbenici povijesnog i nacionalnog integriteta u sadašnjosti. Nije čudno što se upravo kod spomenika obavljaju 'obredi pamćenja', osobito o velikim državnim blagdanima ili drugim događajima koji se izravno tiču važnih događaja iz povijesti. Gestama i pripovijedanjem ljudi se iznova stavljaju na obzorje događaja, žele posvijestiti njegovu važnost i dopustiti da taj događaj progovori u njihovoj sadašnjosti. Spomenici posreduju sjećanje, a sjećanje traži obred da se iznova utjelovi u sadašnjosti.

U današnjem svijetu urbane kulture sve češći su 'spomen-obilježja' smrti ili pogibije. To su najčešće postavljena obilježja uzduž prometnica. Katkad se radi samo o natpisu, a katkad i o fotografiji, buketu plastičnog cvijeća ili nekom drugom predmetu koji je sposoban 'oživjeti sjećanje' i prizvati pozornost prolaznika. Iza te vrste simboličkog izražavanja stoji mnoštvo psiholoških motiva i stanja koji kane dati jedan osobni oblik sjećanja u bezličnom svijetu grada i njegovih prometnica. Takvi često nevjeste motivi i simboli dok s jedne strane žele očuvati svojevrsni kontakt s prisutnošću pokojnoga, s druge strane pak postaju mjesta opraštanja, oplakivanja i traganja za utjehom.⁵ Bezmjesnost takvih obilježja diljem urbanih

⁴ Zanimljiv pokušaj iščitavanja identiteta u svjetlu spomenika i drugim mjesta kolektivnoga sjećanja u kontekstu talijanskog društva dao je P. Stefani, *A partire da ciò che resta. Funzione politica e poetica di alcuni memoriali italiani*, *Il Regno* 2 (2011.), 27-30.

⁵ Usp. D. Kocijan-Hercigonja, "Psihološki aspekti umiranja i smrti", u: N. A. Ančić – N. Bižaca (ur.), *Pristupi umiranju i smrti. Zbornik radova teološkog simpozija*, Crkva u svijetu, Split 1999., 25-28. Autorica osobito ističe da kod žalovanja nerijetko nastupa "identifikacija s umrlim i preuzimanje njegovih manira, osobina i ponašanja. Žalovatelj preuzima aktivnosti i interese izgubljene osobe, kao da postaje zamjena za nju. Takva pozicija često je podržavana od okoline, jer se s takvom identifikacijom "olakšava" proces žalovanja i svima ostalima". (Isto, 26.) K tome bi valjalo pridodati čest slučaj identifikacije s predmetima pokojnoga – svojevrsnim simbolima – preko kojih se žalovanje "eufemizira"

prostora novi su simboli emocije gubitka, koji na slikovit način odražavaju društvenu percepciju smrti, ali i 'sudbinu' žalovanja u suvremenom svijetu.

Najvlastitije mjesto sjećanja i žalovanja je u svakom slučaju *groblje*. Groblja su puna simbola, jer su simboli puni sjećanja i emocija. Ona se ugrađuju u proces žalovanja i utjehe, u proces simboličke preobrazbe iskustava. Na grobljima se čita povijest umrlih, ali i kultura živih, njihova vjerovanja i nadanja, njihova simbolička životnost. Groblja kao vlastita mjesta sjećanja i tugovanja mjesta su svojevrsnih *gesta vjere*. Njihov je cilj uroniti u sjećanje da bi otkrili prisutnost, dati znak umrlima da bi govorili živima, iskazati svezu vjere u onostranost da bi ovostranost dobila lice nade, dati razloga za vjeru zato jer se znalo zašto se živjelo. Na grobljima se konačno daje čitati *biografija vjere*. Povijest kršćanskih simbola velikim dijelom je vezana upravo uz groblja. Bilo bi neobično zanimljivo razmotriti semantiku kršćanskih simbola na suvremenim gradskim grobljima da bismo mogli donekle rekonstruirati *antropologiju žalovanja*, ali i antropologiju pogrebnih simbola u našoj prošlosti i suvremenosti. Oni naime ne govore samo o tome tko je bio kršćanin, nego također i tome kako živi doživljavaju svoje pokojne, u kojem ih svjetlu vide i koji je konačno *znak* koji daje smisao i živima i mrtvima i tako ih povezuje. Zato su groblja univerzalna mjesta iščitavanja čovjekove humanosti, ali i mjesta 'vidljivosti vjere' u spektru simbola. Sve češći je slučaj da se na grobovima ne nalaze samo vjerski simboli, nego i osobni predmeti, fotografije, zahvale... Kao da se i oni upisuju u metafore, eufemizme i slike kojom se smrt daje ublažiti... Simboličko ophođenje prema umrlima svagda je imalo za cilj s jedne strane uspostaviti specifičnu komunikaciju s pokojnikom, a s druge strane pružiti utjehu živima. Ta je konstanta u kulturama doživljavala samo formalne promjene. Ona je u različitim vremenima dobivala različite naglaske, pretežno one religijskog karaktera iz kojega je u konačnici proizlazilo razumijevanje čovjeka, njegova življenja i

i pretvara u svojevrsnu metakomunikaciju. Danas, posebno na gradskim grobljima, sve više je slučajeva da se grobovi optaču upravo takvim simbolima (predmetima pokojnika, lutkama, privjescima, anđelima, umjetnim cvijećem). Proces identifikacije dakle nije samo stvar jednog određenog vremenskog okvira žalovanja, nego on zahvaća cjelinu odnosa s pokojnikom, odnosno, njegovim grobom kao specifičnim mjestom simboličkog odnosa.

umiranja.⁶ U drugim razdobljima isticali su se neki drugi vidovi, kao što je primjerice sentimentalizam tijekom romantizma, pa i u današnje doba koje je pod snažnim utjecajem *kulta emocija*.⁷

U djelu *Suvremeni obredi i rituali* Martine Segalen upozorava na potisnuće religijskih obreda i simbola pred sve većim utjecajem 'svjetovnih obrednosti'.⁸ Taj trend koji je zahvatilo zapadnjačka društva bilježi pojavu raslojavanja religijskih simbola i obreda te progresivno udaljšavanje religijskoga smisla iz različitih slojeva društvene zbilje, pa tako i iz konteksta umiranja i smrti. Segalen podsjeća na antropološku baštinu koja je u vjerskim obredima čitala život kulture, a u simboličkim radnjama ishodište govora i oblikovanja društvene zbiljnosti te pokušava dati temeljne naznake za iščitavanje današnje situacije u kojoj su alternativni rituali preplavili krajolike kulture i smjestili se duboko u tkivo društvenoga života ostavljajući religijske obrede na prikrajcima životne zbilje. Tu nije riječ samo o formalnom ceremonijalnom okviru u kojem bi se smjestila izvjesna individualna ili kolektivna traganja i iskustva, nego o nasušnoj 'potrebi' da se obredno proživljavaju životni pragovi i prijelazi, ali bez bilo kakve religijske simboličke interpretacije. Unatoč takvom kulturnom raslojavanju i za religiju sudbonosnom razdvajanju, Segalen vidi obred duboko utisnut u čovjekovu humanost, a život protkan obrednim događajima. U tom pogledu smrt nije sporedna tema. Štoviše, smrt postaje simbolički događaj u kojem se raskriva pogled na cjelinu čovjekovih simboličkih preobrazbi i tvorbi. Smrt kao dio ciklusa života zaokružena je obrednim okvirom tumačenja i vjerovanja. Dok se od pokojnika oprašta, u isti mah obredom ga se pridružuje svijetu mrtvih. S mrtvima se ophodi (kao da su živi), jer su oni simbolički izručeni vječnosti. Tako je obrednost duboko utkana u simboličko ophođenje i žalovanje, jer se samo obredno može obilježiti *prijelaz iz smrti u život*.⁹

Ritualizacija prijelaza – uključujući i događaj smrti i oprostaja – u suvremenom društvu nije nestala, ali je doživjela radikalna kulturna raslojavanja. Dimenzija *prijelaza*, svojevrsne *inicijacije*

⁶ Varijacije ovih fenomena u različitim kulturama predstavljaju pravi izazov istraživačima 'antropologije žalovanja'. Takava je i studija Jacqueline S. Thursby o 'sprovodima u Americi'. Usp. J. S. Thursby, *Funeral Festivals in America. Rituals for the Living*, The University Press of Kentucky, Kentucky 2010.

⁷ Usp. M. Lacroix, *Il culto dell'emozione*, Vita e Pensiero, Milano 2002.

⁸ Usp. M. Segalen, *Riti e rituali contemporanei*, Il Mulino, Bologna 1998., 7-10.

⁹ Usp. Isto, 49-50.

u svijet mrtvih, ostala je donekle živa u jeziku i običajima, u pripovijedanjima, u komemoracijama i u oprostajima. Ali ono što održava donekle cjelovitim današnje obredne ophode zacijelo nije uvijek vjera, nego zajednička emocija koja stvara sve raznovrsnije oblike pogrebnoga oprostaja.¹⁰ Segalen s pravom govori o “privatizaciji žalovanja”, o tipičnom (post)modernom povlačenju iz sfere zajednice u sferu privatnoga, koja sa sobom povlači odmak od svih institucionalnih i tradicijskih oblika simboličkog ophođenja. Smrt stoji podalje od javnosti, a tako i sprovodi koji, u situaciji nestanka zajednica, bivaju ograničeni na užu krug rodbine i eventualnih prijatelja. U današnjem društvu imperativ je da sve treba tako urediti da se na smrt ni ne pomišlja, da se na nju gleda kao na nešto onkraj života. Osim toga, tvrdi Segalen, u suvremenom društvu nema uporišnih točaka gdje bi se mogle smjestiti geste žalovanja i oprostaja.¹¹ Suvremeni svijet ne trpi *velike pripovijesti* a tako ni velike geste. On živi od površnih i malih motiva koji se konzumiraju onom istom brzinom kojom se produciraju i odbacuju. U društvu kojem kronično manjka vrijeme, sve češći je slučaj radikalne deritualizacije *svijeta života*, a tako i pogrebnog oprostaja, koji je izgubio geste, zajednicu i simbole prijelaza.¹²

Odvajanje značajnih trenutaka i životnih prijelaza od obrednog konteksta posredovanja religijskog smisla, osim što se uklapa u trend deinstitutionalizacije životnih odnosa, u isti mah postaje duboki nedostatak kojega dobro osjećaju svi oni koji sudjeluju na nereligijskim, alternativnim oblicima oprostaja ili pak na ‘sprovodima’ bez vjerskog obreda. U tim se trenutcima jasno pokazuje kako izostanak obrednog događaja stvara doživljaj

¹⁰ Ta kolektivna empatija osobito je prisutna kod medijskog prijenosa sprovoda znamenitih ličnosti, religijskih ili političkih autoriteta. O tome više u Daniel Dayan – Elihu Katz, *Le grandi cerimonie dei media. La storia in diretta*, Baskerville, Bologna 1993.

¹¹ To je osobito sve češći slučaj kremiranja, polaganja pepela u zajedničke grobnice ili još više prosipanja pepela u prirodu. Tom praksom praktički nestaje grobno obilježje a s njime i simbolički odnos sjećanja, iskazivanja poštovanja. Jedno od takvih ‘grobља’ je *park sjećanja* u Rimu (il Giardino dei Ricordi). Radi se o jednom brežuljku koji je dio sjevernog rimskog groblja Flaminio, tj. o zelenoj površini od 30.000 m² na kojoj se prosipa pepeo kremiranih osoba i odvodom vraća zemlji. Osim ‘dvorane oprostaja’ postoji i zid na kojem su ispisana imena onih koji počivaju na tom novom, alternativnom groblju.

¹² Usp. M. Segalen, *Riti e rituali...*, 52-53; Usp. G. Lukken, *Rituals in Abundance. Critical Reflections on the Place, Form and Identity of Christian Ritual in our Culture*, Peeters, Leuven 2005., 431-433.

bespomoćne izloženosti koju prati beznade, osjećaj zbunjenosti i kaosa, ne samo kod ožalošćenih nego i kod sudionika. Otklon od obrednoga oproštaja postaje prepuštanje egzistencijalnoga kaosu. Upravo obred – u svojim ‘velikim gestama i riječima’ – daje okrilje ‘velikim osjećajima i stanjima’ i kao takav predstavlja preobrazbu žalovanja u formu vjere.

2. OBREDNO OPLAKIVANJE PRIJELAZA: RITUALI ŽALOVANJA

192 Obredno obilježavanje životnih stanja kao što su bolest i smrt, situacija koji dodiruju granične točke čovjekova življenja, duboko je upisan u kulturni *ethos* još od najranijih vremena ljudske povijesti. Obredi žalovanja, uz one inicijacijske, najstariji su obredi koje poznaje naša kulturna tradicija, kao i one civilizacije koje su joj prethodile. Oplakivati i pokopati mrtve obred je koji, više od bilo koje ‘svrhe’, ukazuje na čovjekovu humanost, na njegovu životnu povezanost s drugima, kao i na njegovu iskonsku upravljenost prema onostranom i svetom. Pokapajući svoje pokojne, oplakujući ih i iskazujući im poštovanje, čovjek biva stavljen pred zrcalo svoje humanosti.¹³

U ljudskoj kulturi i tradiciji općenito obred se nalaže kao izravan odgovor na smrt. Smrt za ljude nikada nije jednostavno “biološka činjenica”.¹⁴ Ona se, upravo zahvaljujući obredu, njegovim strategijama i emocijama, doživljava na sasvim drukčiji, dublji način. Smrt je ‘više’ od samoga ljudskoga nestajanja s pozornice života. Moglo bi se s pravom reći da netom nastupi ‘biološka smrt’ započinju obredi njezine ‘simboličke interpretacije’, odnosno, simboličke preobrazbe smrti u *gestu života*. Ako smrt unosi nesklad, duboku nesigurnost u čitavu zajednicu, obred je onaj koji ima zadatak uravnotežiti poljuljano stanje, premostiti emotivne i socijalne pukotine, iznova integrirati u koherentnu cjelinu. Obredi oplakivanja i pogreba u svim kulturama i religijama, a tako i u kršćanstvu, na osobit način odražavaju pogled na svijet života, na njegove vrijednosti i

¹³ Robert Spaemann donosi zanimljiv podatak glede obreda pogreba u kulturnom ‘ethosu’ antike. U grčkoj Ateni nije mogao obavljati javnu službu onaj tko se nije dostojno pobrinuo za svoje mrtve. Naime, nije se smatrao sposobnim za javnu službu živima onaj tko nije bio sposoban ritualno se ophoditi s pokojnicima. Usp. R. Spaemann, *Rito ed ‘ethos’*, u: C. Vigna (ur.), *Etica trascendentale e intersoggettività*, Vita e Pensiero, Milano 2002., 10.

¹⁴ Usp. L. – V. Thomas, *Antropologia della morte*, Garzanti, Milano 1976., 10.

institucije, na najdublji smisao kojega ljudi, zajednice i društva pridaju životu, njegovom ritmu, te osobito njegovim ključnim prijelazima, prijelomnima bilo po obliku bilo po značenju.¹⁵

Pogrebni obredi odražavaju poglede na prijelazna i granična stanja. Da bismo razumjeli ritualno ophođenje sa smrću, čini se potrebnim najprije shvatiti i artikulirati obredne pristupe životnim prijelazima i 'izvanrednim stanjima'.¹⁶ Obrednost sprovoda u svim je kulturama u stvarnosti odražavala život zajednice.¹⁷ Doista, posve je razvidno da se u ritualima žalovanja može iščitati na kojim modelima dotična zajednica zasniva smisao svojega življenja, odnosno, koje su kulturne, institucionalne, religijske, etičke dominante djelatne u dotičnoj zajednici. Rituali, dakle, nisu samo isključivi dio religijskog vjerovanja, nego zajedničko mjesto kulturne prakse u najširem smislu, koja u tkivo društvenoga života unosi religijske implikacije, ali se naravno u njima u potpunosti ne opisuje.

U tom smislu valja napomenuti da u svim narodima postoje *pučke pobožnosti* koje "prate" pogrebne obrede, kao i cijeli niz drugih specifičnih običaja ophođenja s pokojnima.¹⁸ Običaji u kulturalnim tradicijama pokazuju kako je smrt 'simbolički prerađena' u životnu temu zajednice.¹⁹ U urbanom kontekstu običaji mogu 'obnoviti' periodično zajednicu ili barem 'aktualizirati' veze rodbinstva, prijateljstva, susjedstva... Poseban način odijevanja, pohađanje ožalošćenih i iskazivanje sućuti, sudjelovanje u molitvi, geste (polaganje svijeća i cvijeća), sve su to različiti trenutci *rituala suosjećanja*. Osobito *bdijenje* u kući pokojnika - običaj koji je nažalost rijedak u gradovima - u tradicionalnim zajednicama predstavljao je poseban

¹⁵ Tako primjerice kult mrtvih na ponajbolji način govori ne samo o poimanju čovjeka, nego također i o poimanju božanskoga. Preko načina ukapanja, oblika grobova i grobnih spomena, preko obreda i običaja moguće je rekonstruirati čitav *svijet vjerovanja*, koji je predstavljao samu osnovicu tih kultura. U njima se čitaju kulturne preobrazbe i prijelazi ključni za civilizacije. U kultu mrtvih čita se kultura živih.

¹⁶ Usp. R. Huntington – P. Metcalf, *Celebrazioni della morte...*, 163.

¹⁷ O međusobnom prožimanju pogrebnih rituala i društvene strukture u predmodernim društvima, kao što je primjerice antika vidi studiju: Ian Morris, *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

¹⁸ Usp. V. Bo, "Costumi e riti popolari per i defunti. Che cosa rimane e che cosa conviene conservare", u: *Rivista di Pastorale Liturgica*, 148 (1988./3.), 35-39.

¹⁹ Usp. T. R. Peters, *Smrti više neće biti*, Družba katoličkog apostolata, Zagreb 1982., 24-25.

način življenja bliskosti u procesu žalovanja i utjehe. Osim izrazito religijskoga naboja kojim se događaj smrti elaborirao i interpretirao u svjetlu vjere i u snazi simbola (primjerice škropljenje vodom tijela pokojnika), psihološka, etička i socijalna uloga nisu izostajale. Štoviše, oni su strukturno upisani u obredno događanje u kojemu su emocije opisane kontekstom vjere ali i u njegovo simboličko "produljenje" kojim se ti osjećaji prepuštaju komunikaciji u okrilju zajednice. Naime, obredni čin pokopa nije završni čin kojim se zaključuje proces žalovanja i utjehe. On se produžuje u blagovanju, u pripovijedanju (iskustava, sjećanja na pokojnika itd.), odnosno, u zajedništvu kojim se s ožalošćenima dijeli tako odlučujući trenutak kao što je oproštaj od preminuloga člana.

Ritualni nisu drugotne forme izražavanja suosjećanja i utjehe. Oni ne samo da 'odražavaju' društvenu stvarnost, osjećaje i iskustva, nego ih na određeni način uvjetuju i stvaraju. Francuski etnograf i folklorist s početka minulog stoljeća Arnold Van Gennep, proučavajući inicijacijske obrede, došao je do zaključka da se oni artikuliraju u tri susljedna stadija: obredni čini odvajanja, obredi 'graničnih' stanja i iskustava prijelaza, te obredi postupnog pridruživanja i integracije. Pritom ključ razumijevanja simboličke artikulacije obrednih preobrazbi i stanja valja potražiti u samoj strukturi i dinamici *prijelaza*. Prema Van Gennepu, ta je figura antropološka konstanta svih egzistencijalno značajnih obrednih prijelaza.²⁰ Temeljna paradigma obrednog procesa prema Van Gennepu može se u izvjesnoj mjeri primijeniti na obrednost pogrebnog žalovanja i oproštaja u kojoj se pojedinac, ali i čitava zajednica, prepušta obrednoj preobrazbi te komunicira simbolima i gestama vjere. Uostalom, inicijacija je uvijek shvaćena kao svojevrsna "smrt", kao prolaz u jedan novi status. Figura *prijelaza* objašnjava procese iskustva žalovanja, ali i sam religijski obredni proces u kojemu se postupno provodi simbolička artikulacija prekida, prijelaza i integracije. Tako žalovanje nastupa u trenutku smrti člana zajednice, produžuje se kroz liminalno stanje oplakivanja i oproštaja, te se zaključuje religijskim obredom, odnosno, produžuje kroz integraciju i prevladavanje žalovanja u

²⁰ A. Van Gennep, *I riti di passaggio*, Bollati Boringhieri, Torino, 1981., 57-99.

gestama sućuti, blagovanja i pripovijedanja.²¹ U svim pojedinim etapama u procesu žalovanja specifični simboli, obredi i običaji prožimaju iskustva, tumačenja i pristupe suočavanja sa smrću naglašavajući dimenziju *prijelaza*. Isti je slučaj i s religijskim obredima u kojima se simboličko ophođenje sa tijelom pokojnika, sa članovima zajednice, zatim ophodi, molitve i kretanje, te druge specifične radnje artikulirane upravo kroz figure *prijelaza*.²²

Obred ima za cilj simbolički inicirati pokojnika u onostranost, a živima pružiti utjehu u zajedništvu i vjeri. Iz obreda se pruža sveobuhvatna vizija čovjekova življenja u kojemu smrt predstavlja prijelaz i u kojemu je smrt integrirana u sveobuhvatnu sliku smisla koju posreduje tradicija vjere. Obred se naime bitno uspostavlja kao simbolički čin odvajanja, prijelaza i integracije: on je liminarnan, odnosno, inicijacijski u svojem začetku, trajanju i dovršetku.²³ Obred na izvjesni način postupno „razdjeljuje“ događaj smrti na različite cjeline ublažavajući dramatičnost naglog odlaska. Kroz taj se simbolički mehanizam, kao što ćemo vidjeti, artikulira i kršćanski obred sprovoda, koji ljudsku dinamiku prijelaza preobražava pashalnom vjerom, te unosi u Otajstvo Kristova prijelaza iz smrti u život.

3. OD ŽALOSTI DO SLAVLJA – OD UTJEHE DO VJERE: SLIKE I SIMBOLI KRŠĆANSKOGA SVETKOVANJA OTAJSTVA

Ako žalovanje pred smrću bliskih osoba nije jednostavno odgovor na “biološku faktičnost” umiranja niti isključivo stvar običaja koja se spontano nameće u određenom kulturnom okruženju, nego može biti i jest dio odgovora vjere, pred teološku i pastoralnu svijest nameće se niz pitanja glede kršćanske perspektive *iskustva* umiranja i žalovanja. Riječ je o tome da *radosna vijest* pohodi *stanje žalosti* te preobrazi žalost u obredno slavlje vjere u uskrsnuće. No, tu je također riječ o tome da *rituali utjehe* budu prožeti autentičnom *formom vjere* te da na taj način

²¹ Talijanski etnolog i antropolog *Ernesto de Martino* sjajno je rekonstruirao sliku obrednog oplakivanja u mediteranskom, predkršćanskom okruženju u glasovitom djelu *Morte e pianto rituale. Dal lamento funebre antico al pianto di Maria* (Bollati Boringhieri, Torino, 2000.).

²² Usp. R. Huntington – P. Metcalf, *Celebrazioni della morte...*, 59-65.

²³ Usp. G. Lukken, *Per Visibilia ad Invisibilia. Anthropological, Theological and Semiotic Studies on the Liturgy and the Sacraments*, Peeters, Leuven, 1994., 207.

ljudsko žalovanje i traganje za utjehom dobije svoj konačni odgovor u simbolima i gestama *pashalne vjere*.

Kršćanin je u svim životnim situacijama pozvan čuti Riječ i pripustiti u svoja djela, iskustva i stanja *prisutnost* Onoga koji je prošao kroz smrt u život. To osobito vrijedi za situaciju žalovanja. Liturgija pruža sakramentalni okvir iskustvu žalovanja, a oplakivanje smješta u okrilje otajstva vjere. Liturgija kazuje i ostvaruje dioništvo i zajedništvo u Kristu, jer je liturgijsko slavlje životni prostor u kojemu se Kristovi vjernici iznalaze u povjerljivom prianjanju Otajstvu – i odakle bivaju pozvani ne samo da se suoče i prihvate smrt bližnjih, nego da je vide u snazi vjere i u svjetlu Uskrsnuća.

Vrijedi napomenuti da zauzimanje kršćanske zajednice za svoje članove pogođene žalovanjem nije 'izvanredni čin' solidarnosti. Skrb o ožalošćenima sastavni je dio poziva Crkve da unosi snagu vjere, nade i ljubavi i njome prožima sav život. Prva zadaća je da ih se okruži posebnom ljubavlju i bratskom pomoću. To svjedočanstvo, koje je inače znak raspoznavanja Isusovih učenika (Iv 13,35), još više dolazi do izražaja kada se iskazuje ljudima u nevolji. Crkva je pozvana prilaziti ožalošćenima sakramentalnim gestama te riječju vjere dodirnuti stanje pogođenosti i žalosti. Događa se da smrt člana zajednice stvori 'izvanredno stanje', posebno ako se radi o neiščekivanom, tragičnom događaju koji je na neki način dodirnuo sve članove zajednice. Riječ vjere u situaciji gubitka i žalosti *prva je gesta* kojom zajednica Kristovih učenika produžuje Kristove geste iscjeljenja i utjehe. Zato ta riječ i ta gesta Crkve izrasta iz pashalnog Otajstva te ujedno u njega unose sva ona iskustva gubitka, traganja za utjehom i sve one odnose blizine i solidarnosti kojima treba biti prožeta zajednica Kristovih učenika.

Očita je u tom smislu zadaća duhovnog vođe (župnika, đakona, ali i katehete, časne setre i drugih izravno uključenih u pastoral župe): on je *prvi* pozvan biti živim znakom skrbi crkve za ožalošćene, tj. "pokojnikovu obitelj s pažnjom pridizati, blažiti joj bol i tjeskobu i po mogućnosti dobrohotno joj pomagati".²⁴

²⁴ Red sprovoda, 17. Prethodne napomene *Reda sprovoda* (2003.) u br. 25 kaže: "Skladno i dostojno sprovodno slavlje, a tako i sva svećenikova služba gledom na pokojne, predmnijeva organsko poimanje kršćanskog otajstva i pastoralnih dužnosti. Između ostaloga, svećenik će: 1) Pomagati bolesnima i umirućima, kako je to naznačeno u odgovarajućem naslovu Rimskog obrednika. 2) Održavati kateheze o značenju kršćanske smrti. 3) *Pokojnikovu obitelj s pažnjom pridizati*,

Takav susret podrške, zajedničke molitve, treba doprinijeti stvaranju atmosfere prihvaćanja smrti u vjeri u život vječni.²⁵ Pastoralna praksa općenito treba iznalaziti načina da dar vjere koji joj se predaje u sakramentalnome slavlju prožme ljudsko iskustvo i življenje. U toj perspektivi treba iščitavati sve prijelomne i prijelazne događaje, a tako i smrt, budeći u ljudima pouzdanje i utjehu u krilu Božje ljubavi koja se očituje ponajprije u sakramentalnim gestama Crkve. Imajući pred očima različite okolnosti i stanja, kršćanska zajednica je pozvana da u toj situaciji navijesti Riječ koja prosvjetljuje, iscjeljuje i jača ožalošćene kako bi "smrt preobrazila u prijelaz i uistinu je učinila vazmom".²⁶

Polazeći od tek naznačenih pastoralnih pretpostavki i kriterija, bogoslužje sprovoda, koje se upisuje u širi proces žalovanja, tješjenja, prihvaćanja u vjeri, valja pripravljati, slaviti i živjeti tako da bude istinski *događaj vjere*. "Sahranjujući svoje sinove i kćeri Crkva puna vjere slavi Kristovo vazmeno otajstvo" – kažu Prethodne napomene *Reda sprovoda*.²⁷ Sprovod se, naime, osobito kada se slavi zajedno s euharistijom, ucjepljuje u dinamizam pashalnoga Otajstva, te pritom prožima, preobražava i uvodi u autentično iskustvo vjere ljudska iskustva umiranja i smrti. Kršćanska obrednost nipošto ne potiskuje osjećaj žalosti, niti ga prikriva, nego ga unosi u proces vjere, u spone simbola i u geste povjerenja. Kršćanski obred nipošto nije beznadno sjećanje opisano emocijom gubitka, niti patetično zastiranje zbiljnosti smrti. On se ostvaruje kao *slavlje pashalnoga Otajstva*, kao aktualizacija Događaja *prijelaza iz smrti u život* i zato se utjelovljuje kao sjećanje otvoreno prema budućnosti i "životu budućega vijeka". Ta pashalna dimenzija liturgije prožima *sprovodne obrede* u kojima Crkva u zajedništvu proživljava

blažiti joj bol i tjeskobu i po mogućnosti dobrohotno joj pomagati te skupa s njom pripraviti primjeren način sprovodnoga slavlja, služeći se pri tom mogućnostima što mu ih sam obred predlaže i dopušta. 4) Zgodno uskladiti liturgiju za pokojne s cjelokupnim liturgijskim životom župe i pastoralnim djelovanjem." (Red sprovoda, 17).

²⁵ Usp. G. Lukken, *Per Visibilia ad Invisibilia...*, 214.

²⁶ F. Sottocornola, "Znakovi Božjeg prolaska: događaji ljudskog života", u: J. Gelineau (ur.), *Pastoralna teologija liturgijskih slavlja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1973., 553.

²⁷ Red sprovoda, 9.

iskustvo radosne nade koja proizlazi iz vjere u Krista, ali se također izlaže žalosti pred bolnim događajem gubitka najbližih.²⁸

Želimo li barem ukratko naznačiti pashalnu dimenziju navještaja vjere u dimenziji obrednih *gesta* i *simbola* valja istaknuti nekoliko temeljnih okvira bogoslužja sprovoda:

1. Liturgija predviđa mogućnost *bdijenja u kući pokojnika* koje se sastoji od *slavlja riječi* (psalmi, molitve, čitanja, ispovijest vjere, sveopća molitva i završna molitva predslavitelja).²⁹ Time se liturgija smješta u kontekst 'zajedništva doma', a riječju i gestom vjere Crkvu stavlja ususret ožalošćenima. U okrilju *geste blizine i suosjećanja*, nad odrom pokojnika, liturgija naviješta *pashalnu vjeru*.

2. Navještaj pashalne vjere događa se i preko neverbalnih *gesta* i *simbola* (svijeća, znak križa, škropljenje blagoslovljenom vodom, molitvene geste), koje u svojem kristološkom uviru ponazočuju kršćansku nadu. U liturgijskom će prostoru kađenje, *svjetlo i voda* – simboli krsne inicijacije – biti neposredno uz lijes pokojnika, govoreći o krsnom dostojanstvu iz kojega izranja vjera u život.³⁰ Simboli krsne vjere ponajbolje govore o pashalnoj dimenziji kršćanskoga življenja i umiranja u Gospodinu. Stoga, u liturgijskim slavljinama valja obratiti posebnu pozornost na *istinitost simbola* da bi oni mogli posredovati snagu prianjanja

²⁸ Usp. S. Sirboni, "Dolore e speranza: due registri per preparare e presiedere le esequie", u: *Rivista di Pastorale Liturgica*, 148 (1988./3.), 42.

²⁹ Usp. Isto, 43-44. Zbog različitih razloga bdijenje se može slaviti u crkvi. I u tom slučaju bdijenje treba zadržati obiteljsku atmosferu, te dati prostora osjećajima žalovanja i nadanja. Liturgijsko oblikovanje bdijenja treba svakako biti prilagođeno bilo obitelji bilo zajednici. Obred bdijenja, iako se rijetko koristi po gradovima, čini se doista nužna upravo u pastoralnome životu gradske župe. Imajući u vidu različite prilike, tragične događaje pogibije ili druge događaje koji teško pogađaju ne samo obitelj nego i širu zajednicu prijatelja pa i cijelu župu, svećenik će vođen pastoralnom razboritošću dobro procijeniti prilike i pokušati zajedničkim obredom bdijenja (u kući ili u crkvi) pobuditi gestu i riječ vjere u ožalošćenima i u čitavoj vjerničkoj zajednici. Pritom, svećenici "neka imaju na pameti da im je uz to dužnost u prisutnih buditi nadu i gajiti vjeru u vazmeno otajstvo i uskrснуće od mrtvih, no tako da donose blagu sućut Majke Crkve i utjehu vjeru i pridižu duh vjernih, a da tugujuće pri tom ne povrijede". Red sprovoda, *Prethodne napomene*, br. 17, str. 14. Osim toga, u *Prethodnim napomenama* (br. 18) se izričito kaže: "Pripravljajući i uređujući sprovodno slavlje svećenici će se brižno i obazrivo osvrutati ne samo na osobu pokojnika i na okolnosti njegove smrti već i na bol ukućana i na potrebe njihova kršćanskoga života."

³⁰ "Znakom oprostaja" – kaže se u *Prethodnim napomenama* br. 10 – mogu se smatrati i škropljenje, koje podsjeća na upis u vječni život po krštenju, i kađenje, kojim se iskazuje počast tijelu kao hramu Duha Svetoga. *Red sprovoda*, 12.

pashalnoj vjeri. Simboli su izvorno okrilje prožimanja iskustva žalovanja i iskustva vjerovanja. Svjetlo i voda, liturgijski crkveni prostor i križ zrcale obredno zbivanje opisujući ga smislom *slavlja vjere*. Simbolička slojevitost obreda, kojom je prožet proces oprostaja, nipošto ne bi smio ostati na razini 'vanjskih znakova'. Simboli govore iznutra, odnosno, simboli su cjelovit govor koji obuhvaća sve razine čovjekova svijesti, kulture, tijela i jezika. Suočavanje sa smrću kroz *simbole prijelaza* ili *simbole vjere* postaje središnji trenutak preobrazbe iskustva pogođenosti i žalosti u iskustvo vjere i nade.

1. Među ostalim gestama valja napomenuti da se bogoslužje sprovoda u cjelini događa *u hod*u, odnosno, u *ophodu* između različitih *postaja* (u pokojnikovoj kući, u crkvi, na groblju). Sprovodni ophod u svojim izvornim gestama očituje hodočasničku sliku kršćanskoga življenja, zajedništva i upravljenosti prema vječnosti. Osim toga, sprovodni ophod sadrži prijenos preko *triju pragova* (kućni, crkveni, grobni) čime se također ističe *inicijacijska* narav kršćanskoga obrednog oprastanja.

2. Bogoslužje je privilegirano mjesto *navještaja spasenja* – čitanja riječi Božje jer "ona navješćuju vazmeno otajstvo, bude nam nadu da ćemo se skupa opet naći u Božjem kraljevstvu, uče nas nježnoj ljubavi prema pokojnima i u svakom nas pogledu potiču na svjedočanstvo kršćanskoga života".³¹ Iz navještaja Riječi proizlazi molitva i pjesama Crkve, posebno pjevanje psalama, a zatim i zagovorna molitva za pokojne.³² Pjevanje psalama i drugih vlastitih liturgijskih napjeva koje baštinimo iz tradicije sastavni je dio obrednog simboličkog govora. Liturgijska pjesma je sastavni, štoviše, neotuđivi dio slavlja vazmenoga otajstva u čijem svjetlu kršćanski sprovod dobiva svoje puno značenje.³³

³¹ Red sprovoda, *Prethodne napomene*, br. 11, str. 12.

³² U prethodnim napomenama *Reda sprovoda* u br. 12. ističe: "Da bi izrazila bol i djelotvorno okrijepila nadu, Crkva u službama za mrtve najradije poseže za psalmima. Stoga neka pastiri marno nastoje da prikladnom katehezom uvedu svoje zajednice u jasnije i dublje razumijevanje bar nekih psalama što su predviđeni za pogrebnu službu. U ostalim pak pjesmama, što se u obredu iz pastoralnih razloga često naznačuju, neka se osobito gaji "pravi i živi osjećaj za Sveto pismo" i liturgijski duh."

³³ U posljednje vrijeme na sprovodima sve češće pjevaju *klape* ili neki drugi *vokalni sastavi*. U mnogim mjestima već 'tradicionalan' običaj je korištenje trube, što je u stvarnosti običaj preuzet iz 'vojnog ceremonijala'. U najvećem broju slučajeva izbor i oblik pjesama izravno odudara od duha obreda sve dotle da obred postane tek 'formalni oblik' različitim glazbenim izvedbama koje imaju za cilj utješiti i ohrabriti ožalošćene. Obred dakle nije shvaćen kao živa forma

Euhološki tekstovi iz *Reda sprovoda* za predviđene oblike slavlja³⁴ donosi obilje teoloških izričaja, formulacija i tema koji govore o žalovanju u vazmenoj dimenziji kršćanskoga slavlja. Spomenimo samo neke vidove.

1. *Kristovo Uskrsnuće temelj je kršćanske nade*. Liturgija ne prestaje molitvama, biblijskim čitanjima, psalmima i drugim zazivima podsjećati na pashalno Otajstvo prijelaza iz smrti u život. Tako se, primjerice, u zaključnoj molitvi obreda druge postaje sprovoda 'u crkvi' kaže: "U ruke tvoje, blagi Oče povjeravamo dušu svoga brata (svoje sestre) I. Čvrsto se nadamo da će on (ona) i svi koji u Kristu preminu s Kristom uskrsnuti u posljednji dan."³⁵ Središnji motiv čitavog reda sprovoda je *puno zajedništvo s Kristom*, koje se već dogodilo u sakramentu krštenja, a sada iščekuje svoj dovršetak o *uskrsnuću tijela*.³⁶

2. *Tijelo u sakramentalnoj rasporedbi spasenja*. Jedna od najznačajnijih tema u svim oblicima *reda sprovoda* je *teologija tijela*. Liturgija razvija ovu antropološku temu u svjetlu govora o Kristovom Vazmenom Otajstvu. Tijelo je u liturgiji izloženo, ono je uneseno u obredno sjećanje i štovanje (škropljenje, kađenje, nošenje), jer je tijelo živa forma u kojoj je sakramentalno začeta vječnost, a čovjekova biće preobraženo u *hram Duha Svetoga*. Liturgija slavi *priteljovljenost krštenika* Kristu – Glavi Crkve. Stoga, u sprovodnim obredima s pravom se iskazuje štovanje tijelu jer "Krist je uskrsnuo, prvorođenac od mrtvih, on će preobraziti naše bijedno tijelo i suobličiti ga slavnomu tijelu svomu".³⁷

vjere, nego kao ceremonijalni okvir u kojega valja smjestiti različite elemente koji mogu biti "sredstvo utjehe". Takvi 'novi običaji', koji sve dublje zadiru u kršćansku obrednost, nastali su dijelom i zbog činjenice da liturgijsko pjevanje na sprovodima gotovo redovito izostaje. Ta činjenica još jednom na neizravan način govori da liturgija treba istinsku liturgijsku pjesmu kao vlastiti jezik, tj. da je pjesma sastavni i neotuđivi dio obrednoga događanja, te da se u izostanku vlastitih simboličkih elemenata rađaju nadomjesni oblici koji predstavljaju velike poteškoće u pastoralnoj i liturgijskoj praksi.

³⁴ *Red sprovoda* predviđa sljedeće obredne oblike: Red sprovoda s postajama u pokojnikovoj kući, u crkvi i na groblju; Red sprovoda s postajama kod mrtvačnice i kod groba; Red sprovoda u pokojnikovoj kući; Red sprovoda djece i Red sprovoda kad se pokojnikovo tijelo spaljuje.

³⁵ Red sprovoda, 48.

³⁶ Usp. A. Pistoia, *Esequie*, u: Aa. Vv., *Celebrare il Mistero di Cristo. Volume II: La Celebrazione dei Sacramenti*, CLV - Edizioni Liturgiche, Roma, 1996., 460.

³⁷ Red sprovoda, 45.

3. *Pripadnost Kristu – pripadnost Crkvi.* Počev od krštenja vjernik biva uveden u proces *bivanja u Kristu*. U krštenju je naime započeo život pripadnosti Gospodinu i Crkvi koji ne prestaje ni u trenutku smrti. Liturgija slavi tu sakramentalnu svezu koju smrt ne može uništiti. Bogoslužje potvrđuje zajedništvo *u Kristu* i u zajedništvu Crkve počev od obrednih, molitvenih, sakramentalnih gesta, osobito u euharistiji, u kojima susreće Uskrsloga. Kršćanin ne umire sam. Njegovo življenje i umiranje je *u Gospodinu* i u zajednici krsno preporođenih i vjerujućih. Drevni izričaj govori o *usnuću u Gospodinu u iščekivanju uskrsnuća*. Prisutnost Crkve u žalovanju, u obrednom opraštanju, u sjećanju i molitvi proizlazi iz zajedništva u Kristu na koje euhologija reda sprovoda neprestano poziva. Kršćanska smrt i oproštaj od pokojnika je čin Crkve koja živi iz sakramentalnoga središta i zajedništva (*communio*) što je uostalom vidljivo i iz položaja lijesa ispred oltara posred zajednice, čime se želi živjeti zajedništvo s pokojnikom utvrđeno euharistijom, obilježeno znakom križa i vodom, a prosvijetljeno vazmenim svjetlom. Sprovodna liturgija tako biva slavije ispovijesti vjere u “uskrsnuće mrtvih i život budućega vijeka”.

4. *Teologija žalovanja i nade.* Crkva u sprovodu pripušta osjećaj žalosti i boli da se izrekne, susretne i preobrazi nadom u vječni život. Liturgija ne niječe ljudske osjećaje, niti ih želi sakriti, niti želi da oni zanijeme da bi se stvorilo prostora govoru vjere. U liturgijskim tekstovima provire *empatija Crkve* spram zaplakanih i pogođenih, te duboka prožetost između žalosti i nade. Ta sveza pronalazi svoj razlog - podsjeća jedan liturgijski zaziv *nad grobom* - u činjenici da je *Krist za Lazarom zaplakao*.³⁸ Povjerenje u Božja obećanja unatoč kušnjama i gubitcima, uvijek je bio princip života vjere. Povjerljiva preporuka pokojnika, ali i živih milosrdnoj Božjoj ljubavi osobito dolazi do izražaja u zagovornoj molitvi Crkve: da Onaj koji je za Lazarom plakao izbriše suze zaplakanih, da onaj koji je mrtve budio na život daruje život vječni, da Onaj koji je razbojniku raj obećao uvede u raj, da pribroji među svete i izabrane onoga tko je u krštenju opran i pomazan, da pripusti stolu kraljevstva onoga tko je blagovao na gozbi tijela i krvi i da se udostoji “okrijepiti utjehom vjere i nadom u vječni život” one koji tuguju.³⁹

³⁸ Red sprovoda, 56.

³⁹ Isto, 56-57.

Liturgija sprovoda obuhvaća, prožima i izdiže do vjere stanje ljudske pogođenosti i žalosti. Neobično je važno podsjetiti na činjenicu da obred preobražava sudionike unoseći ih u novi status, odnosno, u novo stanje. Kršćansko obredno slavlje sprovoda teži uvesti u ispovijest pashalne vjere, a s njome i ozbiljiti zajedništvo vjernika u Kristu i tako pružiti utjehu ožalošćenima te svjedočanstvo djelotvorne ljubavi. Obredno slavlje čuva ljudske osjećaje da ostanu otvoreni transcencijiji, štoviše, da se otvore vjeri. Stoga, obred onkraj bilo kakvih naknadnih tumačenja, moraliziranja ili estetiziranja,⁴⁰ prožima smislom vjere žalovanje utiskujući u njih simbole Uskrsloga. S tog gledišta, razvidna je *empatičnosti* sprovodnih obreda. No, *pathos* kršćanskoga slavlja sprovoda ne proizlazi iz ovostrane dirnutosti, nego iz dodira sa *Svetim* objavljenim u Kristu i svetkovanim u liturgijskom spomen-činu Crkve. Slaviti kršćanski sprovod znači pripustiti u slavlje, u osjećaje i u življenje *pathos* žalovanja i nadanja u snazi vjere, odnosno, istinu čovjekove krhkosti i konačnosti u svjetlu *Otajstva prijelaza iz smrti u život*.

ZAKLJUČAK

U kršćanskoj liturgiji iskustva žalovanja izručena su slavlju, a traganje za utjehom povjerena je vjeri. Ono što kršćani *slave* i *vjeruju* treba susresti, zahvatiti i preobraziti ljudsko iskustvo pogođenosti i žalosti u *gestu vjere*. Pritom simboli vjere i nade igraju odlučujuću ulogu u procesu žalovanja, oprostaja i prihvaćanja smrti bliske osobe, člana obitelji ili zajednice. Simboli uvode u Kristovo Otajstvo, ali i izražavaju vjeru u njega, jer su dio njegova obrednog uzbiljenja. Simbolima kršćani žive i iščitavaju smisao svojega življenja: *biti u Kristu*. Simboli tvore slavlje vjere u uskrsnuće, ali i (prepo)rađaju vjeru u sakramentalnom zbivanju. Na primjeru nekih vidova *sprovodnih* obreda veoma dobro je vidljiva refleksija liturgijskih simbola kao i njihov inicijacijski dinamizam. Smisao simbola je otvoriti

⁴⁰ *Prethodne napomene* već u prvim brojevima upozoravaju da se izbjegne bilo kakvo "iskazivanje ispraznog vanjskoga sjaja", površni estetizam i ceremonijalizam, kao i da se poštuju mjesni običaji, ali samo ako oni nisu protivni evanđelju i ako mogu očitovati "pashalnu vjeru i pravi evanđeoski duh". Usp. Red sprovoda, *Prethodne napomene*, br. 2 i 3, str. 9.

i preobraziti čovjekovo življenje smještajući ga u obzorje života vječnoga.

Možda je suvremeni čovjek obezvrijedio rituale, ali strah od smrti nije uspio umanjiti, niti je uspio otkloniti od sebe misao smrti. Štoviše, porastom čovjekove modernosti i sve radikalnijom emancipacijom od religijskih korijena, taj strah biva sve veći, kao i beznađe i nevjerica koje prate žalovanje i suočavanje sa smrću. Možda danas ljudi bolje 'kontroliraju' smrt, odnosno, smrt se događa u racionalno 'kontroliranim uvjetima' bolnica i drugih institucija, ali pritom ne uspijeva simbolički elaborirati i komunicirati iskustva pogođenosti, nade, vjere... Još jednom se pokazuje da porast tehnološke opremljenosti, racionalne disponiranosti, materijalnog obilja ne znači istodobno rast u humanosti i u svemu onome što ta vrijednost sa sobom nosi. Zadaća je Crkve i crkvenih službenika da stalno pobuđuje 'humanost vjere' otkrivajući istodobno njezinu radikalnu pashalnu ucijepljenost i eshatološku upravljajenost.

Liturgija je tješiteljska gesta vjere. Ona ne kani dati okvir prividnoj utjesi, nego u iskustvu žalosti komunicirati iskustvo vjere. Zato liturgija stvara kontekst prihvaćanja u vjeri u kojem se otvaraju odgovori za ljudska iskustva pogođenosti i žalosti. Liturgija odgaja i oblikuje kršćansku zajednicu da bude suosjećajna tako da uranja u 'sakramentalnu empatiju' u kojoj se sjedinjuje s Kristovom mukom i proslavom. I sam Krist u Maslinskom vrtu bio je izložen iskustvima žalosti i tjeskobe. Upravo u takvom stanju tražio je potporu: „Duša mi je na smrt žalosna. Ostanite ovdje i bdijte sa mnom“ (Mt 26, 37-38). Vodeći se velikodušnošću ljubavi, Crkva je pozvana bdjeti, tješiti i pomagati ožalošćene izvodeći ih iz stanja pogođenosti u kontekst suosjećanja, zajedništva i vjere. To je uostalom "jedini" odgovor zajednice koja sebe shvaća u odnosu ljubavi prema Bogu i bližnjemu i svjedočki živi poziv da bude *znak blizine Kraljevstva* i da ide ususret *novom nebu i novoj zemlji* gdje više neće biti ni smrti, ni patnje, ni jauka, ni boli i gdje će biti otrta svaka suza s očiju (usp. Otk 21, 1-5).

MOURNING AND CELEBRATION OF FUNERAL RITES
Liturgy and the experience of grieving and seeking solace

Summary

The article deals with mourning in the order of funeral ritual celebration. On the basis of anthropological-cultural overview of contemporary forms of mourning, remembering and celebrating, as well as of the religious approach to funeral rites, Christian order of funeral rites is considered as a gesture of consolation in the bosom of paschal faith. In order to understand the symbolical dynamics of mourning and ritual celebration, we will first try to contextualize the theme within the frame of contemporary culture. The second part is about the singularities of the rite of mourning. The third part – From mourning to celebration, from consolation to faith: images and symbols of Christian celebration of the Mystery – is trying to provide, on the basis of pastoral and liturgical criteria, a theological interpretation of mourning and gestures of consolation within the liturgical celebration of the funeral.

Key words: *mourning/bereavement, ritual celebration, death, consolation, funeral, gestures and symbols, faith.*